

10. SINIF COĞRAFYA

4. ÜNİTE: BEŞERİ SİSTEMLER VE SÜREÇLER

KONU-1: YERLEŞMELERİN KURULUŞU VE GELİŞİMİ

İnsanların barınma, korunma, sosyoekonomik ve benzeri yönlerden çeşitli ihtiyaçlarını sürdürdükleri yerlere **yerleşme** adı verilir.

Paleolitik Çağ'da doğadan avcılık ve toplayıcılık yaparak göçebe bir hayat süren insan; doğal koşulların etkisiyle oluşmuş olan kaya oyukları, mağaralar ve ağaç kovukları gibi mekânları barınma ihtiyacını karşılamak için kullanmıştır. Göçebe bir yaşam süren insanın, Neolitik Çağ'da tarım ve hayvancılık gibi ekonomik faaliyetlere yönelmiş olması yerleşik hayata geçmesine neden olmuştur. İnsanlar; bu dönemde daha çok iklim koşullarının elverişli olduğu, yeterli su kaynaklarına ve verimli tarım alanlarına sahip mekânları yerleşme olarak tercih etmiş; bu mekânlarda çevresinden kolay temin edebildiği taş, toprak, bitki gibi unsurları kullanarak basit evler inşa etmek suretiyle mekânsal düzenlemeye gitmiştir.

Yerleşme Yeri Seçiminde Etkili Olan Özellikler

- İklim koşullarının elverişli olması,
- Su kaynaklarının yeterli olması,
- Av hayvanlarının varlığı,
- Barınak ve alet yapımı için kullanılacak malzemelerin bulunmasıdır.

Bakır, tunç (bakır ve kalay karışımı) ve demir madenlerinin insanlar tarafından işlenmeye başlanmasıyla birlikte yerleşme yeri seçiminde alternatif mekânlar ortaya çıkmıştır. Bu tür faaliyetlerin yürütüldüğü yerleşmeler için madenin çıkarıldığı ve madeni eritmede kullanılan odunun bol olduğu ağaçlık mekânlar yerleşme olarak tercih edilmiştir.

Zamanla artan nüfus ve yaygınlaşan ticari faaliyetler, ticaret yolları üzerinde ve limanların çevresinde mekânsal organizasyonları değiştirerek şehir yerleşmelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Devletlerin kurulmasıyla birlikte bazı şehirler yönetim merkezi hâline gelmiştir. Bu tür şehir yerleşmelerinin nüfus miktarı zaman içinde artmış ve yerleşme mekânsal olarak genişlemiştir.

Yerleşme Yerinin Seçimi ve Gelişimini Etkileyen Faktörler	
Doğal Faktörler	Beşeri Faktörler
<p>İklim: İklim koşullarının uygun olduğu orta kuşak karaları, yerleşmenin yoğun olduğu alanlardır. Buna karşın iklim koşullarının uygun olmadığı kutuplara yakın alanlarda, Ekvator çevresinde ve çöllerde yerleşme yoğunluğu oldukça düşüktür.</p> <p>Topoğrafya: Yükseltinin fazla olduğu dağlık ve engebeli alanlarda tarım başta olmak üzere ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesi için yeterli alanın bulunmaması ve ulaşım olanaklarındaki yetersizlik yerleşmeyi sınırlandırıcı etkide bulunur. Buna karşın engebenin az olduğu düzlük alanlarda ekonomik faaliyet çeşitliliğinin daha fazla olması ve ulaşım olanaklarının yeterliliği bu alanlarda yerleşmelerin yoğunlaşmasına neden olmuştur.</p> <p>Su Kaynakları: İnsanlar, temel ihtiyaçlarını karşılamak ve ekonomik faaliyetlerde kullanmak için suya ihtiyaç duyarlar. Bu nedenle geçmişten bugüne yerleşmeler, çoğunlukla su kaynaklarının yakınında kurulmuştur.</p> <p>Toprak Yapısı: Başta tarım olmak üzere toprağa dayalı ekonomik faaliyetler için uygun olan verimli toprakların bulunduğu alanlar, tarih boyunca yerleşme yeri olarak tercih edilmiştir.</p> <p>Kara ve Denizlerin Dağılışı: Karaların kapladığı alan Kuzey Yarım Küre'de Güney Yarım Küre'ye göre daha fazladır. Bu nedenle yeryüzündeki yerleşmelerin büyük kısmı Kuzey Yarım Küre'de bulunmaktadır.</p> <p>Bitki Örtüsü: Bitki örtüsünün çok gür olduğu ormanlık alanlar yerleşme için elverişli değildir. Gür orman alanlarının ekonomik faaliyetleri ve ulaşımı olumsuz etkilemesi yerleşmeyi sınırlandırır.</p>	<p>Ekonomik Faaliyetler: Ekonomik faaliyet türlerindeki çeşitliliğin ve iş gücü talebinin fazla olduğu yerleşmeler, bu tür olanakların kısıtlı olduğu yerleşmelere göre daha fazla gelişim göstermiştir.</p> <p>Ulaşım Olanakları: Ulaşım olanaklarının yeterli düzeyde geliştiği yerleşmelerde ekonomik faaliyetlerdeki çeşitlilik fazladır.</p> <p>Göçler: Ekonomik faaliyet çeşitliliğinin fazla olduğu yerleşmeler iş gücüne olan talebin fazla olması nedeniyle göç alırken ekonomik faaliyet çeşitliliğinin az olduğu yerleşmeler ise işsizlik nedeniyle göç verir.</p> <p>Bilim ve Teknolojideki Gelişmeler: Bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmeler, doğal ve beşerî koşulların olumsuz etkileri nedeniyle yerleşme yeri olarak tercih edilmeyen alanlarda yerleşme kurulabilmesine olanak tanımıştır. Örneğin deniz alanlarının doldurulmasıyla elde edilen alanlarda yeni yerleşmeler kurulmuştur.</p>

Yerleşme Tipleri	
Kır Yerleşmeleri	Şehir Yerleşmeleri
<p>Yaşayanların büyük kısmının ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılık gibi faaliyetlerden geçimlerini sağladığı, nüfusunun 10 binden az olduğu kırsal alanlardaki kasaba, köy ve köy altı yerleşmelerinden oluşmaktadır. Türkiye’de kır yerleşmeleri üç gruba ayrılır:</p> <p>Kasaba: Nüfusu 2.000 ila 10.000 arasındadır.</p> <p>Köy: Nüfusu 2.000’in altında</p> <p>Köy altı Yerleşmeleri: İdari olarak köye bağlı, devamlı ya da geçici olarak kullanılan kır yerleşmeleridir. Köy altı yerleşmelerinden mahalle ve mezra insanlar tarafından yıl boyu yaşanan kır yerleşmeleriyle yayla, oba, kom gibi köy altı yerleşmeleri ise yılın belirli dönemlerinde geçici olarak kullanılan kır yerleşmeleridir.</p> <p>DİKKAT:</p> <p>Mahalle: Köy yerleşmesinin sınırları içinde birden çok sürekli yerleşme varsa bunların her birine mahalle adı verilir. Mahalleler idari olarak köylere bağlıdır.</p> <p>Mezra: İdari olarak bir köyün sınırları içinde ancak köyden uzakta birkaç ev ve tarım alanından oluşan köy altı yerleşmeleridir.</p> <p>Yayla: Türkiye’de yaygın olan geçici köy altı yerleşmelerinden biri olan yayla; hayvancılık, tarım, turizm ve ticari faaliyetler için kullanılmaktadır.</p> <p>Oba: Konargöçer aileler tarafından yaz mevsiminde oluşturulan ve asıl ekonomik faaliyetin hayvancılık olduğu geçici köy altı yerleşmeleridir.</p> <p>Kom: Hayvancılık faaliyeti için köyden uzakta ev ve eklentilerinden oluşan geçici köy altı yerleşmeleridir.</p>	<p>Yaşayanların büyük kısmının tarım dışı faaliyetlerden geçimini sağladığı, yoğun nüfuslu ve organize olmuş yerleşmelere şehir adı verilir.</p> <p>Nüfus miktarına göre şehirler:</p> <p>Küçük Şehirler: Nüfusu 20 bine kadar olanlardır.</p> <p>Orta Şehirler: Nüfusu 20 bin ila 100 bin arasında olanlardır.</p> <p>Büyükşehirler: Nüfusu 100 bin ila 1 milyon arasında olanlardır.</p> <p>Metropoller: Nüfusu 1 milyonun üzerinde olanlardır.</p>

Türkiye’de Yerleşmelerin Kuruluşu ve Gelişimini Etkileyen Faktörler

Türkiye’de yerleşmelerin dağılımında doğal ve beşerî faktörler belirleyici olmuştur.

- * Yerleşmeler; Türkiye’nin sıcaklık koşullarının elverişli olmadığı, yağış miktarının yetersiz olduğu alanlarında daha seyrek iken sıcaklık koşullarının elverişli ve yağış miktarının yeterli olduğu kıyı kesimlerinde yoğundur.
- * Su; tarım, sanayi, içme, kullanma, balıkçılık ve ulaşım açısından hayati bir öneme sahiptir. Türkiye’de birçok yerleşme bu nedenle su kaynaklarına yakın alanlarda kurulmuştur.
- * Topoğrafik faktörlerden yer şekilleri, yükselti, eğim, bakı ve dağların uzanışı yerleşmeler üzerinde etkilidir. Türkiye’de engebenin az olduğu alanlarda yerleşme yoğun iken dağlık, engebeli ve yükseltinin fazla olduğu alanlarda yerleşme seyrek.
- * Ulaşım olanaklarının yeterli olduğu alanlarda sanayi, ticaret gibi ekonomik faaliyetler gelişme gösterir. Bu nedenle Türkiye’de ulaşım olanaklarının uygun olduğu alanlarda ekonomik çeşitliliğe bağlı olarak yerleşmeler gelişim gösterirken ulaşım olanaklarının kısıtlı olduğu alanlarda yerleşmelerin gelişimi zorlaşır.
- * Türkiye’nin tarım, madencilik, ticaret, turizm, sanayi gibi ekonomik faaliyetlerin gelişme gösterdiği alanlarındaki yerleşmeler göç almasına bağlı olarak alansal açıdan genişlemektedir. Buna karşın Türkiye’nin ekonomik faaliyetlerin kısıtlı olduğu alanlarında ise yerleşmeler yıllar içinde göç verdiği için küçülmektedir.

Türkiye’de İlk Yerleşmeler

Beldibi (Antalya), Yarımburgaz (İstanbul), Çarkini (Antalya), Üçağzılı (Hatay) en eski yerleşim yeri olan mağara yerleşmelerine örnek gösterilebilir. Türkiye’de iklim koşullarının uygun ve su kaynaklarının fazla olduğu verimli tarım alanlarının bulunduğu yerlerde köy tipi ilk yerleşmeler kurulmuştur. Bunlardan bazıları höyük kalıntısı olarak günümüze ulaşmıştır.

Höyük: Tarih boyunca türlü nedenlerle yıkılan yerleşme bölgelerinde yıkıntıların üst üste birikmesiyle oluşan yayvan tepelerdir. Çatalhöyük (Konya), Alacahöyük (Çorum), Yassıhöyük (Ankara), Aşıklıhöyük (Aksaray), Aslantepesi (Malatya) ve Kültepe (Kayseri) örnek verilebilir.

KONU-2: YERLEŞMELERİN FONKSİYONLARI

Yerleşmelerin Fonksiyonları	
Tarım Fonksiyonu: Tarım, hayvancılık, balıkçılık, ormancılık gibi birincil ekonomik faaliyetlerdir. Gelişiminde tarım fonksiyonunun ön planda olduğu bazı yerleşmeler; Çarşamba (Samsun), Söke (Aydın), Salihli (Manisa), Dalyan'dır (Muğla).	Sağlık Fonksiyonu: Toplumun sağlık düzeyini yükseltmek, geliştirmek ve sürdürülebilmek amacıyla yapılan çalışmalardır. Afyonkarahisar, İstanbul, İzmir, Antalya, Adana, Ankara sağlık fonksiyonuyla öne çıkan yerleşmelerden bazılarıdır.
Madencilik Fonksiyonu: Yerin üstündeki ve altındaki minerallerin (demir, bakır, mermer, kömür vb.) çıkarılması ve işlenmesi süreçleridir. Gelişiminde madencilik fonksiyonunun belirleyici olduğu bazı yerleşmeler; Ereğli (Zonguldak), Afşin-Elbistan (Kahramanmaraş) ve Maden'dir (Elâzığ).	Ulaşım Fonksiyonu: İnsanların ve diğer varlıkların belli bir amaç doğrultusunda bir noktadan başka bir noktaya ulaşım sistemleri (kara, hava, deniz ve demir yolları ile boru hatları) aracılığıyla yer değiştirmesine yönelik faaliyetlerdir. Ankara, Konya kara yolu ulaşım fonksiyonu ile öne çıkan bazı yerleşmelerdir.
Sanayi Fonksiyonu: Ham madde ve ara malların atölye, fabrika gibi yerlerde bilgi, beceri ve teknolojiyle yararlanılarak yeni ürüne dönüştürülmesi faaliyetleridir. Sanayi fonksiyonuna sahip başlıca yerleşmeler; Tuzla (İstanbul), Aliağa (İzmir), Gebze (Kocaeli) ve Gaziantep'tir.	Turizm Fonksiyonu: İnsanların dinlenmek, eğlenmek, görmek ve tanımak gibi amaçlarla bir yerden başka bir yere turist olarak yapmış oldukları faaliyetlerdir. Turizm fonksiyonuyla öne çıkan bazı yerleşmeler; Çeşme (İzmir), Bodrum (Muğla), Kuşadası (Aydın), Kemer'dir (Antalya)'dır.
Ticaret Fonksiyonu: Ekonomik kazanç elde etmek amacıyla ürünlerin alınıp satılması sürecini kapsayan faaliyetlerdir. Ticaret fonksiyonu ön planda olan yerleşmelerden bazıları; Ataşehir (İstanbul), İnegöl'dür (Bursa)	Eğitim ve Kültür Fonksiyonu: Dünya genelinde kabul gören üniversiteler gibi eğitim kurumları ile önemli merkezlerde yürütülen tarih, sanat ve kültür gibi faaliyetlerdir. Konya, İstanbul tarihî ve kültürel fonksiyonuyla öne çıkan yerleşmelerden bazılarıdır.
Yönetim Fonksiyonu: Ülkelerin yönetimiyle ilgili idare birimlerinde (meclis, bakanlıklar vb.) yürütülen idari işlerdir. Bu fonksiyona sahip yerleşmeler, genellikle ülkelerin başkentidir. Türkiye'de kamu hizmetlerinin her yere ulaştırılabilmesi amacıyla idari fonksiyona sahip birimler oluşturulmuştur. Bunlar merkezî yönetim ve yerel (mahallî) yönetim olarak ikiye ayrılır. Merkezî yönetim başkent ve taşra olmak üzere iki bölümden oluşur. Ankara, Türkiye'nin merkezî yönetiminin idari başkenti iken il ve ilçeler merkezî yönetimin taşra teşkilatlarıdır. Yerel yönetim birimleri il özel idaresi, belediyeler ve köylere aittir. Yerel yönetim birimleri, yerleşmede yaşayan seçmenler tarafından seçilerek oluşturulmuş yönetim birimleridir. Bunlardan en küçük yerel yönetim birimi köydür.	Askerî Fonksiyon: Askerî tesisler ve yönetim merkezlerinde yürütülen faaliyetlerdir. Gölcük (Kocaeli), Foça (İzmir), Polatlı (Ankara) askerî fonksiyonuyla öne çıkan yerleşmelerden bazılarıdır.

Yerleşmelerin kuruluşunda ve gelişiminde belirleyici olan fonksiyonlar zaman içinde değişime uğrayabilir ya da bu fonksiyonlara yenileri eklenebilir. Şehir yerleşmelerinde fonksiyonel çeşitlilik, kır yerleşmelerine göre daha fazladır. Fonksiyonlardan biri yerleşmenin gelişiminde diğerlerine göre daha baskın olabilir.